

Дауыстың динамикалық диапазоны; дыбыстың тасымалдануы; дауыс ырғағындағы икемділік, шапшаңдық; дауыстың шарықтауы кәсіби дауысқа төн негізгі сапалық белгілер болса, «интонация сөзге рең береді, ал сөздің дұрыс құрылуы интонациялық мүмкіндіктерге жол ашады» [2, 62].

Жалпы, мемлекеттік қызметші тілінде қолданылатын дискурстың екі тәсілінің оқуға негізделген түрінде ауызша қызметі айқын байқалады, ал айтуға негізделген түрінде арнаулы ақпарат жасаушы мемлекеттік қызметші қызметі анық көрінеді. Мұндайда оқылым барысында кітаби-жазба тілдің кез келген үлгісі қолданыла беруі мүмкін, ал айтылым кезінде дискурстық сөйлеу тілі стилінің кез келген үлгісі пайдаланыла беруі мүмкін.

Сонымен, мемлекеттік қызметші ресми сөйлесімде ақпараттарды «байыпты», «байсалды», «салқынқанды» интонациялық мәнермен баяндайды. Мәтін интонациясын дұрыс қою және мәтінді дұрыс оқу немесе сөзді дұрыс айту ережесі мәтін мазмұнына қатысты белгілі бір ақпарат береді. Сондықтан мемлекеттік қызметшіні оқытуда ресми сөйлеу мен жазуға ерекше назар аудару қажет.

Әдебиет

1. Серғалиев М. С. Көгілдір экраннан айтылар сөз немесе осы төңіректегі кейбір ойлар // Халық кеңесі. – 1994. – 5 наурыз.
2. Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы. – Астана, 2000. – 526 б.
3. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филолог. ғыл. док. ... дисс.: 10.02.02. – Алматы, 2007. – 329 б.
4. Сыздық Р. Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. – Алматы, 2001.
5. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту – Алматы: Мектеп, 1989. – 96 б.

Сөзтудырым – күрделі психика-физиологиялық процесс

Айтмұхаметова Қ. Ө.

Аңдатпа

Мақалада коммуникативтік лингвистиканың негізгі тілдік нысандары ретінде тілдік қызмет мәселелері қарастырылады. Тілдік қызметтің негізгі компоненттері – сөз тудырым мен сөз ұғыным күрделі психофизиологиялық процестер ретінде қаралады.

Аннотация

В статье раскрываются проблемы речевой деятельности как основной языковой формы в коммуникативной лингвистике. Основные компоненты речевой деятельности – речеобразование и речепонимание – рассматриваются как сложные психофизиологические процессы.

Abstract

The article describes the problems of speech activity as a basic linguistic form of communicative linguistics. The main components of speech activity – speech production and comprehension considered as a complex psycho-physiological processes.

Тілдің ауызша және жазбаша формаларда қолданылатыны белгілі. Сөздің ауызша түрі айтылым мен түсінілім процестері сөйлеу әрекетімен тығыз байланысты. Сөйлеу әрекетінің аса маңызды факторларының бірі – сөйлеуші (адресант) қандай да бір ақпаратты екінші бір субъектіге (тыңдаушыға) жеткізу үшін тілдегі дайын бірліктерді (фонема, морфема, сөз...) өз мақсатына сай етіп, дәйекті түрде құрастырады. Осы дәйекті тізбекті мәтін деп атаймыз. Ұзақ жылдар бойы тілдік жүйені зерттеуге ден қойып келген лингвистер кейінгі кезде тілдік жүйенің сөйлеу кезіндегі көрінісін, яғни ауызша мәтінді зерттеуге назар аударды. Мәтін ұғымы лингвис-

тикада бұрыннан белгілі болатын. Бірақ тілшілер оны басқаша түрде, түрлі тілдік бірліктердің формалары мен қолданылуын бақылайтын материал ретінде қабылдап жүрді. Қазіргі таңда мәтінді зерттеу нысаны етіп алған ғылыми еңбектердің негізгі міндеті оны құрудағы жалпы заңдылықтарды табудан басталады [1]. Бұрын мәтін ұғымы тек жазбаша материалға қатысты қолданылып, жазуға қатысты түсінілетін. Оны біз ауызша мәтін, яғни ауызша сөздің үзгі ретіндегі мәтін мәнінде қарастырамыз.

Ғылыми еңбектердің бір тобында мәтін деп кез келген формадағы ауызша немесе жазбаша айтылымдар аталса, екінші біреулерінде мәтінге тек жазбаша айтылымдар жатқызылып жүр. Бастапқыда зерттеушілердің көпшілігі (И. Р. Гальперин, Л. М. Лосева т.б.) осы соңғы анықтаманы ұстанып, мәтінді бір ғана формада, яғни жазба тілге тән деп түсінді. И. Р. Гальперин зерттеудің жаңа бағытын негіздей отырып, мынадай мәтін категорияларын атап көрсетті: ақпарат (тұрмыстық және терминдік мағыналарда қолданылады, оның үш түрі бар: мазмұнды-фактуалды, мазмұнды-концептуалды, мазмұнды-астарлы мәтіндік); когезия (мәтін ішіндегі байланыстар); континуум (уақыт пен кеңістікте дамитын мәліметтер мен оқиғалардың бірізділігі); мәтін үздіктерінің автосемантиясы (тұтас мәтін немесе оның бөліктерінің мазмұндарына қатысты мәтін үздіктерінің тәуелді және салыстырмалы түрдегі тәуелсіз формалары); мәтіннің модальдығы (ой предметінің субъективті-бағалаушы сипаттамасы); ретроспекция (оқырманды бұрынғы мазмұнды-фактуалды ақпаратқа апаратын тілдік өрнектерді біріктіретін мәтіннің грамматикалық категориясы); проспекция (мәтіннің келесі бөліктерінде хабарланатын мазмұнды-фактуалды ақпараттарды білдіру үшін түрлі тілдік формаларды байланыстыратын грамматикалық формасы); интеграция (мәтін тұтасымына қол жеткізу мақсатында оның барлық бөліктерін бір-бірімен ұластыру); аяқталғандық (бұл мәтін бөліктеріне емес, тек тұтас мәтінге байланысты ұғым) [2, 11–12].

Мәтін сөзжұмсам қызметінің нәтижесі екені мәлім. Сөз (речь) қызметінің, адамның кез келген басқа қызметі сияқты, себебі мен мақсаты болады. Оның тақырыбы мақсат пен себепті айқындайды. Сөзжұмсам тақырыбының бірлігі дегеніміз – айтылымдардың тақырыбы. «Тақырып дегеніміз – мәтіннің мағыналық ядросы, мәтіннің қоюланған (конденсацияланған) және қорытындыланған мазмұны».

«Айтылым мазмұны» ұғымы сөйлеу ақпараттылығы категориясымен байланысты И. Р. Гальперин оны мәтінге ғана тән негізгі категория дейді де, ақпаратты екі түрге бөліп қарауды ұсынады: мазмұнды-фактуалды және мазмұнды-концептуалды. Мазмұнды-фактуалды ақпарат (МФА) бізді қоршаған болмыста немесе қиял әлемінде болатын фактілер, оқиғалар, болып жатқан, өтіп кеткен процестер туралы хабарлайды. Мазмұнды-концептуалды ақпарат (МКА) оқырманға МФА құралдары арқылы бейнеленген құбылыстар арасындағы қатынастар туралы, олардың себеп-салдарлық байланыстарын, халықтың әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени өміріндегі маңыздылығы туралы жеке өзіндік түсінігін, ой-пікірін хабарлайды [2, 27–28]. Ақпараттың осы екі түрі мәтін тақырыбы және негізгі ойы деп аталады.

Ендігі жерде сөйлеу әрекетінің ажырамас бір бөлігі саналатын айтылым процесіне қатысты психолингвистикалық, атап айтқанда, сөзтудырым мәселелеріне де біршама тоқтала кету қажет.

Сөзтудырым – күрделі психика-физиологиялық процесс. Психолингвистика тарихының ерте кезеңінде, яғни ХХ ғ. 60-жылдары тұтас алынған коммуникативтік процесс модельдері жасалған болатын. Байланыстың жалпы теориясы тұрғысынан «кодқа салу» және «кодты ашу» процестері зерттелді, яғни сөйлеуші интенциялары қалайша белгілі бір мәдениетте (топта) қабылданған код сигналдарына айналатыны, ал тыңдаушы мұндай сигналдарды қалайша интерпретациялайтыны жөнінде С. Е. Осгуд, Т. А. Себек т.б. еңбектерінде қарастырылды [3, 203]. Сөйлеуші де, тыңдаушы да белгілі бір топтың өкілі, сол топқа тән, сол топ мүшелеріне түгелдей түсінікті сигналдарды қолдана отырып, өз мақсат-ниетіне сәйкес хабарламаны

құрастырады. Мысалы, экономикалық терминдер, яғни күнделікті өмірде экономист емес адам «жетілдіру, жаңалау» деп атайтын құбылысты экономист модернизация деп, ал «түрлендіруді» – модификация деп атайды [4, 472]. Осы ауызша хабарламаны құрастыру сәтін – кодқа салу деп белгілейміз. Ал тыңдаушы сол сигналдарды қабылдап алады және сәйкесінше (адекватты түрде) интерпретациялайды. Егер сөйлеуші кодқа салған ақпаратты тыңдаушы дұрыс, дәл түсінсе, яғни кодты аша алса, сөйлеу мақсатының орындалғаны. Ал тыңдаушы алынған ақпаратты түсінбеуі, яғни кодқа салынған ақпаратты жеткілікті дәрежеде аша алмауы мүмкін. Толып жатқан ақпараттар ішінде «ақтаңдақтар» қалып қоюы ықтимал. Теориялық тұрғыда кодқа салынған ақпаратты (фактуалдық, эмоционалдық, конатативтік т.б.) жүз пайыз деңгейінде ашу мүмкін емес. Ол тыңдаушы мен сөйлеушінің білім қорына, ақпарат объектісі туралы хабардарлығына, сондай-ақ сөйлеушінің сөйлеу шеберлігіне және сөйлеу ситуациясына байланысты. Осы кодтау мәселесі сөзтудырым процесіне, ал кодты ашу – сөзұғыным процесіне негіз болады.

Психоллингвистикада Л. С. Выготский идеяларын бағдарға алу дәстүрге айналған. Оның айтылымды ойдың сөзге айналуы деп түсінуі, Л. С. Рубинштейннің ойдың тұжырымдалу барысында құрылуы, қалыптасуы деген ойлары ғылымда кеңінен таралды. XX ғ. 30-жылдарынан бастап сөзтудырым процесі тікелей сөз арқылы ойлау процесімен тығыз байланыста қарастырылып келеді. М. М. Копыленко сонау 60-жылдары сөзжасау, туындату және жинақтау ұғымдарының арасындағы айырмашылықтарды талқылап, мынадай қорытынды жасады: «Сөзтудырым – табиғи және әңгіме оның сөздер ағынына немесе басқаша бір материалдық символдарға айналуына дейінгі кезең туралы болғандықтан, жасырын өтетін процесс болса, туындату және жинақтау – лингвистердің теориялық еңбектерінде немесе оқу құралдарында ғана кездесетін жасынды процестер» [5, 99]. Лингвистикалық әдебиетте «речепроизводство» және «продуцирование речи» нұсқалары қатар, бір-бірін алмастыра қолданыла береді. Сөзтудырым процестерін тікелей көру, бақылау мүмкін емес, сондықтан олардың соңғы немесе аралық нәтижелері бойынша ғана сөз қозғауға болады. Соңғы өнім деп, сөйленім немесе жекелеген сөзді айтамыз.

Сөзтудырым дегеніміз – сөйлеуші субъектінің белгілі бір ситуацияда орын алған белгілі бір жағдай, әрекет т.б. себептерге қатысты пайда болған ойын, коммуникативтік ниетін білдіру үшін, өзінің аялық және энциклопедиялық білімдерінің ішінен керекті ақпаратты іріктеп алуы және сол ақпаратты тыңдаушыға дұрыс, дәл, нақты етіп жеткізу үшін тілдік білімін, яғни тілдің құрылымын, тілдік дағдыны және норманы білуі нәтижесінде жүзеге асыратын аса күрделі психика-физиологиялық процесс.

Сөзтудырымда сөйлеушінің сөз дұрыстығы, байлығы, тазалығы, дәлдігі, логикалылығы, бедерлілігі, түсініктілігі, әсерлілігі сияқты коммуникативтік сапаларын дұрыс қолдана білуінің мәні зор. Бұл өз кезегінде сөзұғыным процесінің кедергісіз, дұрыс, тиімді өтуіне әсерін тигізеді. Ал сөзұғынымның дұрыс өтуі – жалпы «жанды диалогтің» жүзеге асырылуының бірінші шарты.

Сөз арқылы ойлау процесінің әр түрлі кезеңдерінде орын алатын процестер мен бірліктерді теориялық тұрғыдан ұғыну және нақтылау жұмыстарын жүргізген көрнекті ғалым А. А. Леонтьев болды [6, 113–120].

Зерттеушілер еңбектерінің ішінен хронологиялық тәртіп бойынша алынған мынадай үш модельді атап өткен жөн. Олардың біріншісі адамның ішкі лексиконың, оның бірліктерінің мәнін, ерекшеліктерін анықтау мақсатымен жасалған және нақты эксперименттер нәтижелеріне сүйенеді. Шеттілінде сөйлеу әрекетін үйретуге арналған екінші модель сөйленімді қалыптастыру мен тұжырымдаудың психологиялық механизмдерін талдауға негізделеді. Сөзтудырымның синтаксистік механизмдеріне баса назар аударылған үшінші модель афазия барысындағы сөздің бұзылуына байланысты зерттеулердің қорытындысын жасайды.

Сонымен, сөзтудырым модельдерінің жаңа типін – индивидтердің дискурс құрамындағы өзара әрекеттестігін ғылымның әр алуан салаларындағы тың зерттеулер нәтижелерін ескере отырып көрсететін тың модельдерді жасау келешек мәселесі. А. Гарнхам: «Сөзтудырым теориясы білімнің әр алуан түрлерінің әлем (дүние) туралы білім, риториканы, прагматиканы, семантиканы, синтаксисті білу, фонологиялық және лексикалық білімдердің қоршаған әлемдегі қандай да бір ситуацияның менталдық репрезентациясын дискурстің бір бөлігі ретінде сөйленімге айналдыру (аудару) үшін қалайша өзара әрекеттесетіндігін түсіндіруге тиіс», – дейді [3, 221]. Онда сонымен қатар қорытынды білім (тілдік, энциклопедиялық) түрлері, эмоционалды-бағалау әсерлері т.б. көптеген нәрселер ескерілуге тиіс. Ол үшін индивидтің білім ерекшелігі теориясына, сөз мағынасын индивид игілігі ретінде қарастыратын теорияға сүйенудің маңызы зор.

Сөзұғыным және ондағы тірек ұғымдар. Сөздерді немесе ауызша мәтінді түсіну процесін талдауға арналған зерттеулерде дыбыс мәтіннің мағынасына дейінгі негізгі кезеңдер түрліше түсіндіріледі. Шартты түрде екі негізгі кезең бөлініп көрсетіледі. Олар: сөзді қабылдау және сөзді түсіну.

Сырттай қарағанда, сөз ұғыным қас қағымда орындалатын сияқты, алайда бұған қабылданатын дыбыстар ағынын көп кезеңді қайта өңдеу арқылы қол жеткізіледі. Ал ол мәнді, маңызды дыбыстар ағыны ретінде танылуы керек. Адам үшін сөз ағынын мәнді бөлшектерге дұрыс бөлу, көп мағыналы (полисемантикалық) сөздің керекті мағынасын таба білу, омоним сөздерді ажырата білу үнемі оңай бола бермейді. Бұл қызықты, кейде тіпті драмалық жағдайларға әкеліп соғуы мүмкін. Мәселен, дұрыс естілмеген сөз әсерінен адам қате шешімдер қабылдайды және жөнсіз әрекеттерге баруы мүмкін. Бұл жерде бәрімізге таныс «Самаурын қайнай-қайнай суалды» деген прецедентті келтіруге болады. Яғни «Самаурын қайнай-қайнай суалды» деген хабарлама бір бөлмені айналып шыққан кезде бастапқы сөйлеушіге «Самарқанды су алды» түрінде жеткен. Бұл тұрғыда, қазіргі психолингвистикада маңыз алып отырған сөз мағынасының индивид игілігі ретінде түсіндірілуі арнайы тоқталуды қажет етеді.

Сөз мағынасы философия, лингвистика, психология ғылымдары үшін күрделі мәселе болып келген. Әрбір зерттеуші оны өз зерттеу нысанына қатысты қырынан қарастыратындықтан, мағынаның мәніне де түрліше анықтама беретіні түсінікті. Шетел және орыс семасиологиясында сөз мағынасы полисемия құбылысы ретінде (компоненттік талдау әдісі), тезаурустық сөздік арқылы (ұғымдық шеңбер мен сөздер арасындағы мағыналық байланыстар) және психолингвистикалық тұрғыдан (мағына объективті, психикалық факт және сөйлеуші санасына қатысты субъективті факт ретінде) қарастырылған. Қазақ тіл білімінде сөз мағынасы полисемиялық құбылыс ретінде, грамматикалық, лексикографиялық тұрғыдан зерттелген. Ал біз сөйлеуші субъектінің қарым-қатынас кезінде сөз мағынасын өзінің коммуникативтік мақсатына сай қолданылуына қатысты қырлары мен ерекшеліктеріне назар аудардық.

Сөзді индивидтің игілігі ретінде қарастырғанда, оған адамның тілдік сөйлеу механизмінің қолданылу ерекшелігі тұрғысынан келу керек. Яғни адам сөздің мағынасын білгенде немесе білем деп ойлағанда нені біледі, таныс, түсінікті сөздің мағынасын қабылдағанда неге сүйенеді, сөзді жадта (есте) іздестіру кезінде, қабылданатын мәтінді түсіну кезінде қандай стратегиялар мен тірек элементтер қолданылады деген мәселелерді түсіндіретін тәсіл керек.

Мағына спецификасын, мәнін индивид игілігі ретінде зерттеуде мынадай бағыттар бар: ассоциативтік, параметрлік, белгілік, прототиптік және ситуациялық. Оларға төн негізгі «кілт-ұғымдар» – ассоциация, параметр, белгі, прототип, ситуация. Бұл тәсілдер туралы қысқаша баяндаймыз.

а) Сөз мағынасын ассоциативтік тұрғыдан қарастыру. Ассоциативтік мағына ұғымы спецификалық ішкі құрылымды, байланыстар мен қатынастардың астырт құрылымдық моделін іздестіру барысында пайда болып, қалыптасты. Ол модель адамда сөз бен ойлау

арқылы қалыптасады, оның көп қырлы тәжірибесінің «когнитивтік ұйымдасуына» негіз болады. Ол сөздің ассоциативтік байланыстарын талдау арқылы табылады. Дж. Киш пен оның әріптестері жүргізген эксперименттік зерттеу нәтижесінде жарық көрген «Ағылшын тілінің ассоциативтік тезаурусында» «тікелей» ассоциативтік байланыстар мен (белгілі бір сөзге қатысты алынған жауаптар) «кері» байланыстар (бір сөзге жауап ретінде алынған, ойға түскен барлық сөздер) туралы деректер қамтылған. Бұл тәсілді А. А. Леонтьев жоғары бағалаған болатын. Ол Дж. Диздің әдісімен бөлініп алынған факторлар мазмұны жағынан сөздердің семантикалық компоненті ретінде жеңіл түсіндірілетінін айтады. Ал бұл сөздердің семантикалық және ассоциативтік сипаттамаларының психологиялық табиғатының принципті тұтастығының бір дәлелі.

ә) Сөз мағынасын параметрлік тұрғыдан қарастыру. Бұл тәсіл бойынша тіл тұтынушы үшін сөз мағынасы монолитті, ажырамас тұтас емес, оны құрамдас бөліктерге бөлуге, ал ол бөліктердің берілу дәрежесін шамалап-мөлшерлеуге болады. Бұл бағыттың қалыптасуы Чарльз Осгуд есімімен байланысты. Ч. Осгуд пен оның әріптестері тапқан семантикалық дифференциал (айырғыш) (СД) әдісі әр түрлі зерттеулерде кеңінен қолданылып келеді. Ч. Осгудтің көрсетуінше, СД әдісі сөздің коннотативтік (сезімдік-бағалау) мағынасын шамалап-мөлшерлейді. Ал оны белгілі бір кеңістік шеңберінде жинақтау, ықшамдау (локация) арқылы суреттеуге болады. Ол кеңістік тәуелсіз үш факторға (бағалау, күш, белсенділік) сәйкес келетін негізгі үш параметрмен сипатталады. Мұндай кеңістіктегі жағдай факторлық талдау арқылы айқындалады.

Жекелеген бір параметрдің өзі де бірнеше шамалар жиынтығынан тұратыны, ол шамалардың әрбірінің сөз мағынасына қосатын үлесі, тигізетін әсері әрқалай өзгертіндігі анықталған [4, 108].

б) Сөз мағынасын белгілік тұрғыдан қарастыру. Сөз мағынасын индивид қалай қолданады? Осы тұрғыдан зерттеушілердің бірқатары сөз астарындағының бәрін белгілердің бір тобы, жиыны арқылы суреттейді. Ол белгілер сөзбен байланыстырылатын объектіні, әрекетті, сапа-қасиетті т.б. сипаттайды. Мұндағы іргелі айырмашылық – белгілер тізімін жорамалдауға адамның сыртқы әлемді, дүниені қабылдауы, сол қабылданғанды сөз мағынасының психологиялық құрылымын табу және түсіндіру мақсатында қайта өңдеу ерекшеліктерін зерттеу қарама-қарсы қойылады. Бұл жерде белгілерді әр түрлі негіздемелер бойынша топтастыру (классификация) проблемасы пайда болады. Зерттеушілер оларды көбінесе екіге бөледі: 1) анықтаушы (анықтық) белгілерсіз сөзді (ол таңбалайтын объектіні) белгілі бір категорияға жатқызу мүмкін емес; 2) сипаттаушы (сипаттық) белгілер бұл тұрғыдан аса маңызды емес, бірақ белгілі бір тіл мен мәдениетті ұстанушылар үшін қандай да бір рөл атқаратын спецификалық сапа-қасиеттер мен қатынастарды суреттеп көрсетеді.

Қысқасы, белгі мағынаны репрезентациялау формалары үшін аса қажет және мағына құрылымының қолданылуында шешуші рөл атқаратын бастапқы «құрылыс материалы» ретінде түсіндіріледі.

в) Сөз мағынасын прототиптік тұрғыдан қарастыру. Прототиптік тәсіл қандай да бір белгілер тіркесінің ғана емес, сонымен бірге олардың бір объектіні (әрекетті т.б.) бір категорияға жатқытудағы маңыздылығы дәрежесінің де типтілігі ұғымына негізделеді. Категория прототипі идеясын алғаш Элеонора Рош айтқан. Оның еңбектері категориялау саласында эксперименталдық және теориялық зерттеулердің көптеп жүргізілуіне жол ашты [3, 112].

г) Сөз мағынасын ситуациялық тұрғыдан қарастыру. Сөз мағынасын түсіндіруге қатысты қазіргі кезде үлкен маңызға ие болып отырған ситуациялық, оқиғалық тәсіл бойынша, тілді қолданушы үшін сөз мағынасы оны (мағынаны) қандай да бір ауқымды, көлемді бірлікке (мысалы, пропозиция, фрейм, сахына, сценарий, оқиға, менталдық модельге т.б.) енгізу арқылы жұмсалады. Әдебиеттерде аталған ұғымдар әр түрлі қырынан түсіндіріледі [3, 114].

Сондай-ақ мағыналардың жеке-жеке емес, белгілі бір байланыстарда қолданылатынын, ол байланыстардың өздері анағұрлым ауқымды бірлестіктерге (кластерлер, өрістер, желілер) жинақталатындығына назар аудару қажет.

Сөз мағынасын ситуациялық тұрғыдан қарастырғанда В. Я. Шабес концепциясы бойынша әрбір коммуникативтік бірлік (оның ішінде сөз) әлем туралы тұтас білім жүйесінің (когнитивтік компоненттің) вербалды түрде айшықталған, пішінделген кесіндісі, үзгі деп түсіндіріледі.

Зерттеуші «аялық білім» ұғымын когнитивтік компоненттің адамның сөз арқылы ойлау әрекетінде осы берілген коммуникативтік бірлікпен тікелей өзара әрекеттесетін, бірақ вербалды түрде айшықталмайтын фрагменті ретінде анықтайды. Автор оқиганы «аялық білімнің негізгі бірлігі» деп санайды [3, 115]. Сонымен, сөз мағынасын қарастырудың ситуациялық тәсілі – бір жағынан репрезентация және менталдық модельдер ұғымымен, екінші жағынан әлемнің тұтас бейнесін құрастыру тәсілі ретінде тілдік және энциклопедиялық білімдердің өзара әрекеттестігі проблемасымен байланыстырылады.

Әдебиет

1. Копинос В. И., Сергеева Н. Н. Развитие речи: теория и практика обучения. – М.: Просвещение, 2001. – 342 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
3. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. – М.: РГГУ, 2000. – 382 с.
4. Экономикалық орысша-қазақша сөздік. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 1164 б.
5. Копыленко М. М. О различиях между производством, порождением и синтезом речи // Психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М., 2006. – С. 97–103.
6. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: Высш. Шк., 1997. – 270 с.

Мәтін және оның құрылымдық ерекшеліктерін игерту жолдары мен әдіс-тәсілдері

Ақтанова Л. П.

Аңдатпа

Мақалада автор мәтін құрылымы мен оқыту әдістерін ашады.

Аннотация

В статье автор раскрывает структуру текста и методы преподавания.

Abstract

The author reveals the structure of the text and teaching methods.

Тыңдаушыларға лингвистикалық мазмұндағы мәтіндермен жұмыс жасау жолдарын, танымдық мәтіндер мен жұмыс жасауды, ұлттық ойлауды қалыптастырудың жолдарын, мәтіндерді талдау жолдарын, тыңдаушылардың шығармашылық ойларын дамытуды, ауызша және жазбаша тілін дамытуға байланысты, жекелеген тіл бірліктерін оқыта отырып мәтінмен жұмыс жасау әдістерін, мәтіннің құрамындағы сөз, сөз тіркесі, сөйлемдердің өзара байланысу жолдарын таныту әдістерін, мәтінді жоспарлау, тақырып және мәтіннің байланысын таныту жолдарын кең көлемде сипаттаған еңбектер – қазақ тілін оқыту әдістемесінде аз емес.

Мәтін өте күрделі табиғаты оған түрлі қырдан танылған түрлі анықтама берілуінен байқалады. З. Я. Тураева, Н. И. Жинкиннің тұжырымдамасы негізінде А. И. Новиковтың, М. М. Бахтиннің, И. Р. Гальпериннің, Б. Шалабаевтың мәтінге берген анықтамаларын салыстыра талдай отырып, әр анықтамада мәтіннің бір қыры танылып жататынын көре аламыз.